

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده‌ی علوم انسانی
گروه آموزشی زبان و ادبیات فارسی

پایان‌نامه برای دریافت درجه‌ی کارشناسی ارشد
در رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی گرایش محض

عنوان:

نقد جامعه‌شناسی رمان صفر درجه

استاد راهنما:

دکتر بیژن ظهیری ناو

استاد مشاور:

دکتر ابراهیم رنجبر

پژوهشگر:

رضا رحیمی

تعهدنامه‌ی اصالت اثر و رعایت حقوق دانشگاه

تمامی حقوق مادّی و معنوی مترتب بر نتایج، ابتکارات، اختراعات و نوآوری‌های ناشی از انجام این پژوهش، متعلق به **دانشگاه محقق اردبیلی** می‌باشد. نقل مطلب از این اثر، با رعایت مقرّرات مربوطه و با ذکر نام دانشگاه محقق اردبیلی، نام استاد راهنما و دانشجو بلامانع است.

اینجانب **رضا رحیمی** دانش‌آموخته‌ی مقطع کارشناسی ارشد رشته‌ی **زبان و ادبیات فارسی** گرایش **محض** دانشکده‌ی **علوم انسانی** دانشگاه محقق اردبیلی به شماره‌ی دانشجویی **۹۰۱۱۱۶۳۲۰۹** که در تاریخ..... از پایان‌نامه‌ی تحصیلی خود تحت عنوان **نقد جامعه‌شناسی رمان صفر درجه** دفاع نموده‌ام، متعهد می‌شوم که:

- این پایان‌نامه را قبلاً برای دریافت هیچ‌گونه مدرک تحصیلی یا به عنوان هرگونه فعالیت پژوهشی در سایر دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزشی و پژوهشی داخل و خارج از کشور ارائه ننموده‌ام.
- مسئولیت صحّت و سقم تمامی مندرجات پایان‌نامه‌ی تحصیلی خود را بر عهده می‌گیرم.
- این پایان‌نامه، حاصل پژوهش انجام شده توسط اینجانب می‌باشد.
- در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران استفاده نموده‌ام، مطابق ضوابط و مقرّرات مربوطه و با رعایت اصل امانتداری علمی، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در متن و فهرست منابع و مآخذ ذکر نموده‌ام.
- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده یا هرگونه بهره‌برداری اعم از نشر کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان‌نامه را داشته باشم، از حوزه‌ی معاونت پژوهشی و فناوری دانشگاه محقق اردبیلی، مجوزهای لازم را اخذ نمایم.
- در صورت ارائه‌ی مقاله‌ی مستخرج از این پایان‌نامه در همایش‌ها، کنفرانس‌ها، سمینارها، گردهمایی‌ها و انواع مجلات، نام دانشگاه محقق اردبیلی را در کنار نام نویسندگان (دانشجو و اساتید راهنما و مشاور) ذکر نمایم.
- چنانچه در هر مقطع زمانی، خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن (منجمله ابطال مدرک تحصیلی، طرح شکایت توسط دانشگاه و ...) را می‌پذیرم و دانشگاه محقق اردبیلی را مجاز می‌دانم با اینجانب مطابق ضوابط و مقرّرات مربوطه رفتار نماید.

نام و نام خانوادگی دانشجو:

امضا

تاریخ

دانشکده‌ی علوم انسانی
گروه آموزشی زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه برای دریافت درجه‌ی کارشناسی ارشد
در رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی گرایش محض

عنوان:

نقد جامعه‌شناسی رمان صفر درجه

پژوهشگر:

رضا رحیمی

ارزیابی و تصویب شده‌ی کمیته‌ی داوران پایان‌نامه با درجه‌ی

امضاء	سمت	مرتبه‌ی علمی	نام و نام خانوادگی
	استاد راهنما و رییس کمیته‌ی داوران	دانشیار	دکتر بیژن ظهیری‌ناو
	استاد مشاور	دانشیار	دکتر ابراهیم رنجبر
	داور		

تقدیم به:

پدر و مادر دلسوز و فداکارم که پیوسته جرعه نوش جام تعلیم و تربیت ، فضیلت و انسانیت آنها بوده ام و همواره چراغ وجودشان روشنگر راه من در سختی ها و مشکلات بوده است.

سپاسگزاری:

سپاس خدای را که سخنوران، در ستودن او بمانند و شمارندگان، شمردن نعمت‌های او ندانند و کوشندگان، حق او را گزاردن نتوانند و سلام و درود بر محمد و خاندان پاک او، طاهران معصوم، هم آنان که وجودمان وامدار وجودشان است.

از استاد با کمالات و شایسته: جناب آقای دکتر بیژن **ظهیری‌ناو** که در کمال سعه‌ی صدر، با حسن خُلق و فروتنی، از هیچ کمکی در این عرصه بر من دریغ ننموده‌اند و زحمت راهنمایی این پایان نامه را بر عهده گرفتند و از استاد عزیز و ارجمند، جناب آقای دکتر **ابراهیم رنجبر** که زحمت مشاوره‌ی این پایان نامه را بر عهده‌ی ایشان بوده هم‌چنین از استاد فرزانه و دلسوز، جناب آقای دکتر **خدابخش اسداللهی** که زحمت داوری این پایان نامه را متقبل شدند، کمال تشکر و قدردانی را دارم.

با تشکر خالصانه خدمت همه کسانی که به نوعی مرا در به انجام رساندن این مهم یاری نموده‌اند.

نام خانوادگی دانشجو: رضا	نام: رحیمی
عنوان پایان‌نامه: نقد جامعه‌شناسی رمان صفر درجه	
استاد راهنما: دکتر بیژن ظهیری ناو استاد مشاور: دکتر ابراهیم رنجبر	
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد	رشته زبان و ادبیات فارسی
گرایش: محض	دانشگاه: محقق اردبیلی
دانشکده: علوم انسانی	تاریخ دفاع: تعداد صفحات:
چکیده: احمد محمود یکی از نویسندگان موفق در ادبیات داستانی ایران است که به زعم بسیاری از منتقدان، سبک داستان‌نویسی او رئالیسم اجتماعی است. البته با دقت در آثار داستانی احمد محمود می‌توان به صحت این موضوع پی برد. رمان «مدار صفر درجه» یکی از مهم‌ترین و حجیم‌ترین رمان‌های احمد محمود است. محمود در این رمان به روایت وقایع پیش از وقوع انقلاب اسلامی ایران پرداخته است و به همین دلیل، از بُعد جامعه‌شناسی دارای اهمیت فراوانی است. بنابراین در پژوهش حاضر به نقد جامعه‌شناسی این رمان ارزشمند پرداخته‌ایم و مبنا و معیار تحلیل اجتماعی در این پژوهش، نظریه‌های جامعه‌شناسی جورج لوکاک و لوسین گلدمن است. البته روش تحلیل ما در این پژوهش صرفاً به نظریه‌های این دو منتقد محدود نمانده است و می‌توان گفت که نتایج به دست آمده از پژوهش، به نوعی مؤید نظریه‌های آنهاست نه این‌که محدود به روش و نظرات آنها باشد. روال کار به این گونه است که ابتدا به معرفی مختصر آثار داستانی محمود پرداخته‌ایم و در مرحله‌ی بعد، با تحلیل موضوعات مرتبط با جامعه که در رمان مدار صفر درجه بازتاب داشته و همچنین با تحلیل شخصیت‌های رمان و آداب و رسوم، رفتار، گفتار و حتی نام و طبقه‌ی اجتماعی آنها، به این نتیجه رسیده‌ایم که رمان مدار صفر درجه رمانی ارزشمند در زمینه‌ی شناخت احساسات و افکار مردم در دوران نزدیک به انقلاب اسلامی ایران است و وقایع آن زمان، به زیبایی در بطن رمان روایت شده‌اند و هنر احمد محمود در این است که توانسته دو خرده‌روایت موازی را - که یکی روایت حوادث اجتماعی و دیگری روایت اصلی رمان است- بدون این‌که خللی در طرح و ساختار رمان ایجاد شود، با هنرمندی روایت کند.	
کلید واژه‌ها: احمد محمود، رئالیسم اجتماعی، نقد جامعه‌شناسی، مدار صفر درجه.	

فصل اول : کلیات تحقیق

۱-۱ مقدمه	۲
۲-۱ تعریف و تحدید موضوع	۳
۳-۱ بیان مسئله و فرضیات	۴
۱-۳-۱ بیان مسأله	۴
۲-۳-۱ فرضیه ها	۶
۴-۱ سؤالات تحقیق	۶
۵-۱ هدف و ضرورت تحقیق	۷
۱-۵-۱ هدف	۷
۲-۵-۱ ضرورت	۷
۶-۱ پیشینهی تحقیق	۸

فصل دوم : مبانی نظری

۱-۲ آشنایی با جامعه شناسی ادبیات و تاریخچه و نظریه های مربوط به آن	۱۱
۱-۱-۲ جامعه شناسی ادبیات	۱۱
۲-۱-۲ تاریخچه ی مختصر جامعه شناسی ادبیات	۱۱
۳-۱-۲ نظریه ی جامعه‌شناسی رمان جرج لوکاج و لوسین گلدمن	۱۲
۱-۳-۱-۲ نظریه ی رمان لوکاج	۱۲
۲-۳-۱-۲ نظریه ی تکوینی لوسین گلدمن	۱۳
۲-۲ آشنایی مختصر با عناصر داستانی	۱۳
۱-۲-۲ عناصر داستانی	۱۴
۲-۲-۲ موضوع	۱۴
۳-۲-۲ مضمون	۱۴
۱-۴-۲-۲ مضمون داستانهای رئالیستی	۱۵
۴-۲-۲ ساختار	۱۵
۵-۲-۲ طرح	۱۶
۱-۵-۲-۲ طرح در داستان های رئالیستی	۱۶
۶-۲-۲ شخصیت و انواع آن	۱۶

۱۸	۱-۶-۲-۲	شخصیت پردازی در داستانهای رئالیستی
۱۸	۷-۲-۲	روایت
۱۹	۸-۲-۲	گفت و گو
۱۹	۹-۲-۲	زاویه ی دید
۲۰	۱-۹-۲-۲	زاویه ی دید در داستانهای رئالیستی
۲۱	۱۰-۲-۲	حادثه
۲۱	۱۱-۲-۲	لحن
۲۱	۱۲-۲-۲	فضا
۲۲	۱۳-۲-۲	صحنه
۲۲	۱-۱۳-۲-۲	صحنه در داستانهای رئالیستی
۲۳	۱۴-۲-۲	پیام
۲۳	۳-۲	ادبیات داستانی واقعهگرا (رئالیستی)
۲۴	۱-۳-۲	داستان واقعهگرا در ایران

فصل سوم : بحث و بررسی

۲۷	۱-۳	آشنایی با احمد محمود و آثارش
۲۷	۱-۱-۳	زندگینامه
۲۸	۲-۱-۳	آثار احمد محمود
۲۹	۳-۱-۳	فیلم های مستند در مورد احمد محمود
۲۹	۴-۱-۳	بحث مختصری از آغاز و شیوه ی داستان نویسی احمد محمود
۳۱	۵-۱-۳	آشنایی مختصر با مجموعه داستان ها و رمانهای احمد محمود
۳۳	۶-۱-۳	برجسته ترین درونمایه های داستان های کوتاه احمد محمود
۳۷	۲-۳	جامعه شناسی رمان مدار صفر درجه
۳۸	۱-۲-۳	خلاصه ی رمان
۳۸	۲-۲-۳	معرفی مختصر شخصیتها
۳۹	۱-۲-۲-۳	باران
۳۹	۲-۱-۲-۳	نوذر اسفندیاری
۴۰	۳-۱-۲-۳	بلقیس زن نوذر
۴۰	۴-۱-۲-۳	یارولی
۴۱	۵-۱-۲-۳	برزو
۴۱	۶-۱-۲-۳	مبارک خیاط
۴۱	۷-۱-۲-۳	برات عکاس

- ۴۱ ۳-۲-۱-۸ حاج آقا بزرگ
- ۴۲ ۳-۲-۱-۹ نامدار
- ۴۲ ۳-۲-۱-۱۰ رستم اسفندیاری
- ۴۲ ۳-۲-۱-۱۲ سیف پور ملی گرا
- ۴۳ ۳-۲-۱-۱۳ بیبی سلطنت
- ۴۳ ۳-۲-۲-۲ تحلیل جامعه شناختی شخصیت‌های رمان
- ۴۷ ۳-۲-۲-۱ تحلیل اجتماعی و نمادشناسانه ی نام و رفتار برخی از شخصیت‌های رمان
- ۴۹ ۳-۶ مضامین اجتماعی در رمان مدار صفر درجه
- ۵۰ ۳-۷ زمان و مکان در رمان مدار صفر درجه
- ۵۱ ۳-۸ اشاره به حوادث سیاسی دوران قبل از انقلاب اسلامی ایران
- ۵۲ ۳-۸-۱ اشاره به وقایع دوران انقلاب اسلامی ایران
- ۵۲ ۳-۸-۲ اشاره به آتشسوزی سینما رکس آبادان
- ۵۳ ۳-۸-۳ حمله به دانشگاه جندی شاپور اهواز و اعتصاب دانشجویان
- ۵۳ ۳-۸-۴ حمله به دانشجویان در تهران
- ۵۵ ۳-۹-۱ آب و هوای جنوب
- ۵۶ ۳-۹-۲ توصیف مکانهای جنوب
- ۵۷ ۳-۹-۳ توصیف طبیعت
- ۵۹ ۳-۹-۴ توصیف پوشش، خوراک، آداب و رسوم مردم جنوب
- ۵۹ ۳-۹-۴-۱ توصیف پوشش مردم جنوب
- ۶۰ ۳-۹-۴-۲ توصیف خوراک مردم جنوب
- ۶۲ ۳-۹-۴-۳ توصیف آداب و رسوم مردم جنوب
- ۶۲ ۳-۹-۵ زبان مردم جنوب
- ۶۳ ۳-۹-۵-۱ واژه‌های جنوبی
- ۶۴ ۳-۹-۵-۲ ترکیبهای جنوبی
- ۶۶ ۳-۱۰ نثر و زبان محمود
- ۶۸ ۳-۱۱ جایگاه زنان در رمان مدار صفر درجه

فصل چهارم : نتیجه گیری و پیشنهادها

- ۷۱ ۴-۱ نتیجه گیری
- ۷۳ ۴-۲ پیشنهادها
- ۷۴ فهرست منابع و مأخذ

فصل اول

کلیات تحقیق

۱-۱ مقدمه

ادبیات به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل انتقال فرهنگ هر ملت، به قدر پیچیدگی زندگی و فرهنگ، دارای اجزا و عناصر پیچیده‌ای است؛ در واقع ادبیات هر جامعه‌ای بازتاب فرهنگ، تاریخ، دانش و احساسات مردم آن جامعه است و در صورت پویا و پربار بودن، می‌تواند باعث ارتقای وجهی ادبی و فرهنگی جامعه‌ی خود باشد. مهم‌ترین بخش ادبیات فارسی در گذشته شعر بود اما امروزه ادبیات، علاوه بر شعر، شامل داستان، نمایشنامه، رمان و... نیز هست و ادبیات داستانی به عنوان شاخه‌ای جدید و مهم در ادبیات فارسی مطرح شده است.

قدیمی‌ترین نوع ادبیات داستانی در زبان فارسی، قصه‌های عامیانه بوده است. «قصه، روایت ساده و بدون طرح و نقشه‌ای است که اتکای آن به طور عمد بر حوادث و توصیف است.» (یونسی، ۱۳۸۴: ۱۰) پیشینه‌ی قصه‌های عامیانه در ادبیات فارسی بسیار طولانی است و نمونه‌های ارزشمند و زیبایی هم‌چون سمک عیار، داراب‌نامه و فیروزنامه و... به دوره‌ی ما رسیده است. ساختار این قصه‌ها اغلب ساده بود و زبانی نقلی و روایتی داشتند. در ایران پیش از انقلاب مشروطیت قصه با عناوینی چون حکایت، افسانه، سرگذشت، اسطوره و مثل و مثل و... آمده است. پس از انقلاب مشروطیت و به تبعیت از غرب، ادبیات داستانی خصوصاً داستان کوتاه و رمان، مورد توجه قرار گرفته و جایگزین شعر شده است و نویسندگان ما، افکار و احساسات خود را از طریق داستان کوتاه و رمان بیان کرده‌اند. رمان در مقایسه با داستان کوتاه، به دلیل گستردگی و تنوع موضوع، بیش از پیش مورد توجه قرار گرفت. از آنجا که همواره ادبیات به صورت عام و ادبیات داستانی به صورت خاص، از اوضاع اجتماعی و فرهنگی جامعه‌ی خود و حتی جوامع دیگر تأثیر پذیرفته است، بنابراین بعد از آشنایی ایرانیان با غرب، نویسندگان ما به تبعیت از ادبیات داستانی غرب، در داستان‌هایشان ابتدا به سبک رئالیستی روی آوردند که اوج این سبک در ایران،

دهه‌ی ۱۳۵۰ بود. یکی از نویسندگان موفق‌ی که در ادبیات داستان‌نویسی فارسی بعنوان نویسنده‌ای واقع-گرا معرفی می‌شود، احمد محمود است. البته برخی منتقدان، سبک این نویسنده را رئالیسم اجتماعی نامیده‌اند؛ «واقع‌گرایی اجتماعی یا رئالیسم سوسیالیستی^۱ مکتبی است که در ۱۹۳۲ میلادی مبنای تمام ادبیات شوروی و سایر کشورهای سوسیالیستی قرار گرفت. در مکتب واقع‌گرایی اجتماعی از دیدگاه سیاسی به آینده نگاه می‌شود و نوعی خوش‌بینی قراردادی نسبت به آینده‌ی جامعه و به طور کلی بشر، بر آن حاکم است.» (میرصادقی، ۱۳۸۸: ۲۸۷). هدف حقیقی رئالیسم، تشخیص تأثیر محیط و اجتماع در واقعیت‌های زندگی و تحلیل و شناساندن دقیق تیپ‌هایی است که در اجتماع معینی به وجود آمده است. سعی نویسندگان رئالیسم در این است که جامعه خود را تشریح کنند و تیپ‌های موجود در جامعه را نشان دهند. از این روست که کار نویسنده در این مکتب به کار یک مورخ نزدیک می‌شود با این تفاوت که عادت و اخلاق مردم اجتماع خویش را بیان می‌کند. احمد محمود نیز از جمله نویسندگانی است که سعی کرده است اوضاع جامعه و تفکرات حاکم بر ذهن شخصیت‌ها را در داستان‌های خود انعکاس دهد و به همین دلیل جزء نویسندگان واقع‌گرا محسوب می‌شود. در این پژوهش سعی بر آن است که یکی از رمان‌های معروف احمد محمود، یعنی «مدار صفر درجه» را از منظر جامعه‌شناسی مورد تحلیل قرار دهیم تا هنر نویسنده در نوشتن داستان‌های اجتماعی بر ما آشکار شود. سیر ترتیبی پژوهش به این گونه است که در فصل اول به کلیات پژوهش اعم از مقدمه و پیشینه و سؤالات و فرضیات و اهداف پژوهش پرداخته‌ایم و در فصل دوم مواد و روش تحقیق را آورده‌ایم؛ به این ترتیب که ابتدا به معرفی نویسنده و سبک او پرداخته‌ایم و در مورد رمان و عناصر داستانی نیز به مطالب کوتاهی اکتفا کرده‌ایم و در بخش دوم از فصل دوم، گریزی به مبحث نقد و انواع آن زده و بخصوص نقد جامعه‌شناسی و نظریات مختلف در این زمینه را مورد بحث و بررسی قرار داده‌ایم. در فصل سوم پس از ارائه‌ی خلاصه‌ی رمان، ابتدا به تحلیل و بررسی مختصر عناصر داستانی رمان و سپس به نقد و تحلیل جامعه‌شناسی رمان پرداخته‌ایم. در فصل چهارم نیز نتایج پژوهش به همراه پیشنهادات نگارنده به پژوهشگران آورده شده است.

۱-۲ تعریف و تحدید موضوع

موضوع این پژوهش، نقد جامعه‌شناسی رمان «مدار صفر درجه» اثر احمد محمود است. در پژوهش حاضر برآنیم تا این رمان را بر اساس رویکردهای مرسوم نقد جامعه‌شناسانه‌ی ادبیات داستانی مورد نقد

1 . social realism

و بررسی قرار دهیم و در نهایت، تأثیر جامعه بر مفاهیم و شخصیت‌های رمان و انعکاس وقایع و پدیده‌های اجتماعی در پیکره‌ی آن را تبیین کنیم. تحلیل عناصر داستانی رمان نیز جزء اهداف فرعی پژوهش محسوب می‌شود.

۳-۱ بیان مسئله و فرضیات

۱-۳-۱ بیان مسأله

ادبیات روایی و داستانی ایران سابقه‌ای طولانی دارد و از قدیمترین ایام تا به امروز در قالب‌ها و شکل‌های مختلف باقی مانده است از داستان‌های اسطوره‌ای و حماسی قبل از اسلام گرفته تا شاهنامه‌ها و گشتاسب‌نامه‌ها و لیلی و مجنون‌ها و خسرو و شیرین‌ها و ... گرفته تا دوران معاصر و آثار کسانی چون جمال زاده و هدایت و بزرگ علوی و آل احمد و .. تا دهه‌های اخیر و نویسندگان نسل دوم و سوم معاصر، همگی به گونه‌ای در پرورش و تکامل ادبیات داستانی ایران سهیم هستند و این ادبیات پر بار از بدو پیدایش تا به امروز عرصه‌ی تحولات و تغییرات شگرفی در زوایای گوناگون ساختاری و محتوایی و فرمی بوده است. تمامی این نویسندگان با مطالعه‌ی آثار گذشتگان و آشنایی با راه و روش نوشتن و پروردن یک داستان شروع به خلق یا آفرینش یک داستان هنری به شیوه‌های گوناگون می‌کردند. هر چند که آثار روایی کلاسیک فارسی از لحاظ داستان نویسی مدرن در حیطه‌ی قصه و حکایت و افسانه قرار می‌گیرد اما از لحاظ برخی عناصر ساختاری داستان قابل توجه بوده و جزئی از این نوع ادبیات محسوب می‌شوند. به هر ترتیب داستان‌های امروزی و مدرن از لحاظ ساختاری و محتوایی در جایگاهی متفاوت با آثار کلاسیک فارسی قرار دارند و این امر بیشتر به دلیل استفاده از عناصر داستانی متعدد در اثر خود و توجه بیشتر به محتوا و فرم اثر بوده که باعث پیچیده‌تر شدن این نوع ادبی اعم از رمان، داستان کوتاه، نمایشنامه، فیلمنامه و ... شده است که با نمایاندن چهره‌ی واقعی جامعه‌ی خود و استفاده از هنر به عنوان وسیله‌ای ابراز عقاید خود، به جستجوی تازه‌ای در روان انسان و اجتماع پرداختند. در آثار این نویسندگان انسان چون دنیایی ناشناخته است که برای درک آن باید به دقت بررسی شود. البته با مطالعه‌ی تاریخ داستان‌نویسی ایران آشکار است که نویسندگان بزرگ و صاحب‌سبکی چون صادق هدایت، بزرگ علوی، صادق چوبک، سیمین دانشور، احمد محمود، بهرام صادقی، غلامحسین ساعدی و ... در گذشته با نگاهی دقیق و ظریف به انسان و جهان او پرداخته بودند که از این میان می‌توان سهم صادق هدایت را بیش از بقیه دانست، به گونه‌ای که می‌توان ادعا کرد او اولین داستان‌نویس مدرن

ایرانی است. این نویسندگان تا حدودی نویسندگانی تجربه‌گرا هستند که با نگاهی نو به انسان و جهان می‌نگرند. نویسندگان در این دوره با نگاهی به تجربیات داستان‌نویسی پیش از خود و با از سرگذراندن تجربه‌های اجتماعی و سیاسی متفاوت به خلق آثار ادبی می‌پردازند.

در میان داستان‌نویسان دهه‌ی چهل به بعد، احمد محمود (متولد ۱۳۱۰) را می‌بینیم که به عنوان یکی از پرکارترین نویسندگان معاصر خود نمایی می‌کند. او که با رمان همسایه‌ها (۱۳۵۳) از نظر وسعت و تنوع ماجراها، تعداد شخصیت‌ها و گستردگی لحن محاوره‌ای و توصیفات جزءبه‌جزء از حرکات و گفت‌وگوها در میان رمان‌های ایرانی ممتاز است، با رمان‌های داستان یک شهر، زمین سوخته، مدار صفر درجه و... همچنان داستان‌سرای جنوب ایران (خوزستان) باقی‌مانده است.

محمود متولد چهارم دی ماه ۱۳۱۰، در شهر اهواز بود. دوران ابتدایی تحصیلاتش را در زادگاهش به پایان برد. نخست به نوشتن داستان‌های کوتاه گرایش پیدا کرد و تا پیش از انتشار رمان معروف خود «همسایه‌ها» او را بیشتر نویسنده داستان‌های کوتاه می‌دانستند. «مول» ۱۳۳۸، «دریا هنوز آرام است» ۱۳۳۹، «بیهودگی» ۱۳۴۱، «زائری زیر باران» ۷-۱۳۴۶، «پسرک بومی» و «غریبه‌ها» ۱۳۵۰ نام مجموعه داستان‌هایی است که او پیش از نخستین رمانش منتشر کرده بود. پس از خلق رمان «همسایه‌ها» در سال ۱۳۵۳، اگر چه همچنان داستان کوتاه می‌نوشت، اما باید گفت او را بیشتر با عنوان رمان‌نویسی نامدار در عرصه ادبیات می‌شناختند. محمود پس از انتشار رمان‌های «همسایه‌ها»، «داستان یک شهر» ۶۰-۱۳۵۸، و «زمین سوخته» ۱۳۶۱ (۱۳۶۷)، مجموعه داستان‌هایی به نام‌های «دیدار» ۱۳۶۹، «قصه آشنا» ۱۳۷۰ منتشر کرد. در سال ۱۳۷۶ یکی از آثار خود را به دلیل وجود مشکلات سانسور و ندادن اجاز چاپ به آثارش رمان خود را با عنوان «آدم زنده» به اسم ترجمه و با نام نویسنده ای عراقی که وجود نداشت منتشر کرد و در سال ۱۳۷۹ آخرین آثار خود یعنی رمان «مدار صفر درجه» و «درخت انجیر معابد» را روانه بازار کتاب کرد. رمان «مدار صفر درجه» و «درخت انجیر معابد» درون مایه‌های درونی و نیمه فلسفی دارند.

درون‌مایه‌ی بیشتر آثار او نگاهی انسانی به اجتماع و بیان زندگی مردم و دردهای آنهاست. زبانی استوار و بیانی ساده و رک‌گویی را می‌توان از خصوصیات دیگر آثار محمود دانست که در رمان‌های او بیشتر به چشم می‌خورد. زندگی و علاقه محمود به جنوب و بیان زندگی مردم آن در آثارش خصوصیتی است که باعث شد عده‌ای او را راوی جنوب بنامند. محمود در دوره‌ای از زندگی نیز به سیاست روی

آورد ومدتی را نیز به همین دلیل در تبعید به سر برد اما هیچ وقت یک مرد سیاسی نشد و در عرصه سیاست باقی نماند. با اندکی تأمل می‌توان پی برد که احمد محمود نویسنده‌ای مردمی است و در اکثر داستان‌های او، اوضاع اجتماعی و سیاسی روایت شده است. با توجه به این مطالب بر آن شدیم تا یکی از رمان‌های معروف او، یعنی رمان مدار صفر درجه مورد را از منظر جامعه‌شناختی مورد تحلیل و بررسی قرار دهیم. جامعه‌شناسی ادبیات، یکی از شیوه‌های جدید و کارآمد نقد متون ادبی است و امروزه، در تحلیل انواع ادبی نوین، به خصوص رمان فارسی معاصر کاربرد فراوان دارد. نقد و تحلیل رمان‌های معاصر فارسی و بررسی ساختارهای تاریخی، سیاسی، اجتماعی جامعه‌ی ایرانی از خلال این آثار، یکی از اهداف جامعه‌شناسی ادبیات داستانی است؛ به همین منظور، در پژوهش حاضر رمان ارزشمند «مدار صفر درجه» را- که از نظر منتقدان عرصه‌ی ادبیات داستانی بازتاب وقایع و عناصر و پدیده‌های جامعه‌ی عصر خود است-، مورد نقد و بررسی قرار داده‌ایم تا علاوه بر تبیین هنر نویسنده در نوشتن رمان واقع‌گرا، انعکاس جامعه در پیکره‌ی مفاهیم و عناصر رمان را نیز مورد تحلیل قرار دهیم.

۱-۳-۲ فرضیه‌ها

با توجه به بیان مسئله، فرضیه‌های زیر مطرح می‌شود:

۱- یکی از اهداف احمد محمود از نگارش رمان مدار صفر درجه، تبیین وقایع اجتماعی-تاریخی و انعکاس اوضاع جامعه در داستان خود بوده است.

۲- عناصر داستانی رمان و به خصوص شخصیت‌پردازی و همچنین موضوع و مضمون رمان مستقیماً تحت تأثیر وقایع و پدیده‌های اجتماعی آن دوران بوده است.

۱-۴ سؤالات تحقیق

۱- آیا احمد محمود در رمان «مدار صفر درجه» به تبعیت از سبک واقع‌گرایی یا «رئالیسم»، صرفاً به توصیف وقایع اجتماعی-تاریخی پرداخته است یا سبک جدیدی در نوشتن رمان واقع‌گرا ابداع کرده است؟

۲- آیا احمد محمود توانسته است در رمان «مدار صفر درجه» به نوآوری در زمینه‌ی زبان و نثر داستان‌نویسی دست یابد؟

۳- اوضاع سیاسی جامعه تا چه حد در این رمان انعکاس یافته است؟

۱-۵ هدف و ضرورت تحقیق

۱-۵-۱ هدف

نقد و تحلیل منصفانه و علمی آثار ادبی، باعث پیشبرد و ارتقای کیفیت این آثار می‌شود و نویسندگان جوان را با معیارهای آفرینش شاهکارهای ادبی آشنا می‌کند. هدف اصلی در این پژوهش تحلیل جامعه-شناسی رمان «مدار صفر درجه» اثر احمد محمود است. در راستای همین هدف، ابتدا به تبیین نظریات کاربردی جامعه‌شناسی در حیطه‌ی ادبیات داستانی پرداخته‌ایم و سپس با استفاده از مفاهیم و روش‌های نقد علمی، به تحلیل جامعه‌شناسی رمان پرداخته‌ایم. بررسی شخصیت‌های رمان و بحث از واقعی، نمادین و یا تخیلی بودن این شخصیت‌ها، تبیین مفاهیم و موضوعات مربوط به پدیده‌های اجتماعی در رمان و همچنین تأثیر وقایع و اوضاع جامعه بر عناصر داستانی رمان، مهم‌ترین اهداف این پژوهش را تشکیل می‌دهند.

اهداف کلی پژوهش به صورت فهرست‌وار عبارتند از:

- استفاده از روش نقد جامعه‌شناختی برای نقد و تحلیل رمان‌های معاصر.

- آشنایی با هنر و سبک احمد محمود در نوشتن رمان.

- ایجاد نگرشی جدید برای علاقه‌مندان به رمان‌های معاصر.

- آشنایی با مؤلفه‌های رمان‌های واقع‌گرا.

- آشنایی ضمنی با اوضاع جامعه در زمان تألیف رمان.

۱-۵-۲ ضرورت

دوران معاصر را می‌توان عصر رمان خواند. بسیاری از روشنفکران و روح‌های حساس زمان، اندیشه‌ها و نظریات خود را در قالب رمان بیان می‌کنند و بسیاری از مردم در گستره‌ی آن، تجربه‌ی اموری متفاوت از امور زندگی شخصی خود را می‌جویند. نقد منصفانه‌ی آثار داستانی، بهترین روش ممکن برای معرفی یک اثر است و این رسالت بر عهده‌ی پژوهشگران عرصه‌ی نقد ادبیات داستانی است تا به هر چه بهتر معرفی شدن یک اثر همت گمارند. از آن‌جا که رمان «مدار صفر درجه» آن‌گونه که شایسته است، به نسل جدید معرفی نشده است، جای خالی یک پژوهش روشمند در این میان احساس می‌شود و در پژوهش حاضر سعی بر آن بوده است که این رمان را از منظر جامعه‌شناسی مورد تحلیل

قرار دهیم و به قدر توان خود به تبیین و تحلیل جامعه‌شناسی این رمان بپردازیم؛ زیرا از دریچه‌ی مطالعه و تحلیل جامعه‌شناختی رمان‌های فارسی، به خوبی می‌توان ساختار جامعه‌ی ایرانی را تبیین کرد.

۱-۶ پیشینه‌ی تحقیق

۱- فیروز زنوزی جلالی در کتابی با عنوان «باران بر زمین سوخته»، به تحلیل و نقد رمان‌های احمد محمود پرداخته است.

۲- نسرین حیدرزاده (۱۳۸۱) در پایان‌نامه‌ای با عنوان «نقد و بررسی رمان‌های احمد محمود» با راهنمایی منیره احمد سلطانی، به تحلیل و بررسی آثار داستانی احمد محمود پرداخته و نتیجه گرفته است که احمد محمود نویسنده‌ای است که جامعه‌شناسی را در ادبیات به طرز هنرمندانه وارد کرده است و در آثار او مشکلات مردم نمود پیدا کرد، موقعیت زن در جامعه بسیار سنتی تصویر شده و قهرمانان داستان به عنوان شخصیت محوری داستان مطرح است نه قهرمان ارزش‌های اخلاقی.

۳- احمد آقایی در کتابی با عنوان «بیداردلان در آینه، نقد آثار احمد محمود»، به نقد و تفسیر آثار داستانی احمد محمود پرداخته است.

۴- سمیه شکرزاده (۱۳۸۶) در مقاله‌ای با عنوان « ادبیات اقلیمی در رمان‌های احمد محمود»، به بررسی عناصر و مؤلفه‌های ادبیات اقلیم جنوب در آثار داستانی احمد محمود پرداخته است.

۵- میترا محمدی (۱۳۹۰) در پایان‌نامه‌ای با عنوان « ادبیات اقلیمی در آثار احمد محمود و میرو روانی‌پور»، به بررسی مؤلفه‌های ادبیات اقلیمی در آثار این دو نویسنده پرداخته و تحلیل عناصر داستانی آثار داستانی دو نویسنده را نیز مد نظر قرار داده است.

۶- حسن میرعابدینی (۱۳۸۳) در کتاب صد سال داستان‌نویسی، با طبقه‌بندی داستان‌نویسی ایران به تحلیل نویسندگان متعدد ایرانی پرداخته است و در جایی نیز به بررسی چند اثر از احمد محمود به صورتی خلاصه و اشاره وار می‌پردازد که صرفاً جهت آشنایی بیشتر با این نویسنده کاربرد دارد.

۷- هاله اسفندیاری (خرداد ۱۳۷۲) در مقاله‌ای با عنوان احمد محمود و این همه دنیا، پس از بررسی و تحلیل سبک داستانی نویسنده به تحلیل سه اثر مطرح محمود از زوایای گوناگون پرداخته است. این سه اثر، سه رمان همسایه‌ها، داستان یک شهر و زمین سوخته است که به صورتی تطبیقی مورد تحلیل

قرار گرفته است که در موضوع مورد پژوهش ما کاربرد مناسبی دارد و به عنوان یکی از منابع تحقیق ما خواهد بود.

۸- آناهید اجاکیانس (زمستان ۱۳۸۳) در مقالات متعددی با عنوان مروری بر آثار احمد محمود، که در شماره‌های پشت سر هم به چاپ رسیده است به بررسی و بیان خلاصه‌واری از آثار احمد محمود پرداخته است. این مقالات جهت آشنایی با خلاصه‌ای از داستان‌های این نویسنده و ارائه‌ی خلاصه‌ای مختصر برای خوانندگان مفید فایده است.

۹- حسن اصغری در مقاله‌ای با عنوان جایگاه احمد محمود در گسترده‌ی فرهنگ معنوی ما که در مجله رودکی چاپ شده است به تحلیل محتوایی شخصیت محمود و آثارش در فرهنگ معنوی ما پرداخته است.

۱۰- سید محمود سجادی نیز در مقاله‌ای با عنوان یاد احمد محمود که در مجله رودکی چاپ شده بررسی آثار بعضی نویسندگان ادبیات اقلیمی و در رأس آن‌ها احمد محمود و ادبیات جنوب پرداخته است. در واقع تأکید سجادی بیشتر بر خود احمد محمود و زندگی اوست تا تحلیل آثارش.

۱۱- فاطمه قدرتی نیز در مقاله‌ای با عنوان ادبیات شهری و همسایه‌های احمد محمود، که بیشتر بیان نظرات تعدادی از منتقدان جوان معاصر است پرداخته و نظرات آنان را در مورد موضوع مورد بحث آورده است.

فصل دوم

مبانی نظری